

МІСЦЕ СІМЕЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СТРУКТУРІ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

THE PLACE OF FAMILY LEGISLATION IN THE STRUCTURE OF RECODIFICATION OF CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE

Горобець Н.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри юридичних дисциплін

Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-2731-9682

Науменко К.С., к.ю.н., доцент,
заступник директора-начальник відділу організації освітнього процесу
Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-7403-0419

Стаття присвячена комплексному дослідженню місця сімейного законодавства в структурі рекодифікації цивільного законодавства України, що здійснюється відповідно до Концепції оновлення Цивільного кодексу України 2020 року та останніх законодавчих ініціатив Верховної Ради України. З огляду на трансформаційні процеси приватного права, особливо в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення, питання інтеграції норм сімейного законодавства до оновленої структури ЦК набуває особливої актуальності. У статті окреслено два ключові доктринальні підходи до співвідношення цивільного та сімейного права – автономний та інтегративний, а також наведено позиції провідних українських науковців щодо перспектив інкорпорації сімейного законодавства до ЦК у вигляді окремої книги 7 «Сімейне право». Значну увагу приділено аналізу законопроектів № 14056 та № 14057 (2025 р.), які формують основи оновленої загальної частини цивільного законодавства та впливають на подальший розвиток правового регулювання сімейних відносин.

Досліджено сучасні виклики сімейному праву, зумовлені війною: зростання кількості сімейних спорів, транскордонне переміщення дітей, особливості усиновлення, визначення місця проживання дітей, нові форми договірного регулювання, цифрові права дітей, а також необхідність адаптації законодавства до стандартів ЄСПЛ та Конвенції ООН про права дитини. Узагальнення проведеного аналізу дає змогу виокремити три моделі можливого розміщення сімейного законодавства у структурі оновленого ЦК: інкорпораційно-транзитивну, інтеграційно-консолідаційну та гібридну. Обґрунтовано, що найбільш послідовною та науково обґрунтованою є інтеграційно-консолідаційна модель, яка забезпечує єдність приватноправового регулювання та узгоджується з європейськими підходами до кодифікації приватного права.

Ключові слова: рекодифікація, сімейне законодавство, цивільне право, сімейне право, сімейні відносини, книга 7 ЦК, доктрина приватного права.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the place of family legislation within the structure of the ongoing recodification of civil legislation in Ukraine, carried out according to the Concept for Updating the Civil Code of Ukraine (2020) and recent legislative initiatives of the Verkhovna Rada of Ukraine. In the context of the transformation of private law, especially under the conditions of martial law and post-war recovery, the issue of integrating family law norms into the renewed structure of the Civil Code (CC) becomes exceptionally relevant. The paper outlines two fundamental doctrinal approaches to the correlation between civil and family law – the autonomous and the integrative models – and highlights the positions of leading Ukrainian legal scholars regarding the feasibility and potential benefits of incorporating family legislation into the CC as a separate Book Seven “Family Law.” Special emphasis is placed on analyzing Draft Laws № 14056 and № 14057 (2025), which revise the General Provisions of the Civil Code and significantly influence the conceptual framework of future family-law regulation. The article analyses current challenges to family law caused by Russia’s full-scale aggression, including the increase in family disputes, cross-border movement of children, specific features of adoption during wartime, determining the child’s place of residence, the development of family contracts, children’s digital rights, and the need to align national regulation with ECHR case law and the UN Convention on the Rights of the Child. Based on the conducted research, the author identifies three possible models for positioning family legislation within the renewed CC: the incorporation-transitional model, the integration-consolidation model, and the hybrid model. It is argued that the integration-consolidation model is the most coherent, systematic, and in line with European codification trends, ensuring the unity of private-law regulation and strengthening the protection of vulnerable subjects of family relations.

Key words: recodification, family legislation, civil law, family law, family relations, Book Seven, doctrine of private law.

Рекодифікація цивільного законодавства, ініційована Концепцією оновлення Цивільного кодексу України (далі – ЦК) 2020 р. [1]) та подальшими законодавчими ініціативами, є однією з ключових реформ сучасного українського приватного права. У межах цієї реформи принципového значення набуває питання: яке місце має посісти сімейне законодавство – як окрема галузь чи як масив норм, що регулюють найбільш чутливі особисті немайнові та майнові відносини в сім’ї. Концепція прямо передбачає включення до оновленого ЦК окремої книги 7 «Сімейне право», що ставить на порядок денний проблему інтеграції положень чинного Сімейного кодексу України (далі – СК) до структури ЦК та переосмислення співвідношення «сімейне право – цивільне право».

Стан наукового опрацювання проблематики місця сімейного законодавства в структурі рекодифікації цивільного законодавства України є досить розвиненим, але водночас фрагментарним. Концептуальні засади прогнозування розвитку сімейного законодавства в умовах рекодифікації цивільного законодавства та впровадження Концепції оновлення ЦК запропоновані Л. В. Красицькою, яка обґрунтовує доцільність розміщення сімейного права в структурі ЦК як окремої книги з урахуванням європейських тенденцій та сучасних викликів воєнного часу [2]. О. М. Пономаренко зосереджує увагу на тенденціях розвитку законодавства у сфері договірного регулювання сімейних відносин у контексті оновлення Цивільного кодексу України, підкреслюючи зростання ролі сімейних

договорів та потребу їх системної інтеграції в оновлену модель приватного права [3]. Розвиток сімейного законодавства та джерел сімейного права ґрунтовно досліджено у монографії В. А. Ватраса, який розкрив теоретико-методологічні засади розуміння джерел сімейного права, їх класифікацію та вплив судової практики, зокрема практики ЄСПЛ, на формування сімейно-правових норм [4]. Значний внесок у розробку принципів сімейного права та проблем їх застосування зроблено М. В. Менджул, яка проаналізувала як національні, так і європейські підходи до принципів сімейного права та окреслила напрями гармонізації українського законодавства з правом ЄС [5]. Вплив практики ЄСПЛ на еволюцію сімейного законодавства України, зокрема на стандарти захисту прав дитини та сімейного життя, аналізує В. І. Труба, наголошуючи на необхідності імплементації європейських підходів до тлумачення права на повагу до приватного і сімейного життя [6]. Додатковий науковий дискурс щодо актуальних проблем сімейного права, у тому числі в контексті євроінтеграційних процесів та рекодифікації, розгортається в матеріалах всеукраїнських наукових заходах [7, 8], присвячених сучасній проблематиці сімейного права та його трансформації в умовах війни і поствоєнного відновлення, що підтверджує високий рівень уваги доктрини до порушеного кола питань.

Рекодифікація відбувається в умовах воєнного стану, коли зростає кількість сімейних спорів, пов'язаних із розірванням шлюбу, визначенням місця проживання дитини, усиновленням, оформленням статусу «дитини війни», транскордонним переміщенням дітей тощо. Це додатково підсилює вимогу до концептуальної цілісності та правозастосовчої ефективності майбутньої книги 7 ЦК «Сімейне право».

У вітчизняній доктрині історично співіснують дві базові моделі [2, 7]: автономна модель – сімейне право (і сімейне законодавство) як самостійна галузь, що відокремлена від цивільного права за предметом, методами та спеціальними принципами (пріоритет найкращих інтересів дитини, посилена охорона слабшої сторони сімейних правовідносин, превалювання імперативного начала тощо); інтегративна модель – сімейні відносини розглядаються як складова приватноправових (цивільних) відносин, а сімейне законодавство – як підгалузь цивільного законодавства, що має бути структурно інтегрованою до ЦК (книга 7 «Сімейне право»), зберігаючи власні спеціальні норми, але підпорядковуючись загальним засадам оновленого ЦК.

Є. О. Харитонов, аналізуючи генезу ЦК та СК, обґрунтовує, що ідея включення сімейного законодавства до структури ЦК фактично є «реконкістою» незавершеної кодифікаційної моделі – проекту ЦК 1996 р., який уже передбачав книги «Сімейне право» та «Міжнародне приватне право» [8, с. 8].

Л. В. Красицька, у свою чергу, підкреслює, що прогнозування розвитку сімейного законодавства в межах Наукової концепції розвитку законодавства України повинно здійснюватися виходячи з того, що Концепція оновлення ЦК прямо закладає модель окремої книги 7 «Сімейне право», а сімейні відносини визнаються відносинами приватного права, які мають регулюватися на засадах диспозитивності та юридичної рівності сторін, із урахуванням спеціальних гарантій захисту вразливих суб'єктів [2, с. 355].

Чинний СК України від 10.01.2002 р. (у редакції станом на 12.09.2025 р.) [9] закріплює завдання сімейного законодавства щодо визначення засад шлюбу, особистих немайнових та майнових прав подружжя, батьків і дітей, інших членів сім'ї, а також установлює комплекс спеціальних способів захисту сімейних прав.

У 2025 р. до Верховної Ради України внесено системні законопроекти: № 14056 від 21.09.2025 р. [10] – про вне-

сення змін до ЦК у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги 1 «Загальні положення», № 14057 від 21.09.2025 р. [11] – про внесення змін до ЦК у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) книги 2 «Особисті права». Обидва законопроекти вже підтримані Верховною Радою за основу, що означає фактичний запуск першого етапу рекодифікації, який стосується фундаментальних категорій приватного права – правосуб'єктності, правового статусу фізичної особи, загальних положень про особисті немайнові права, гідність, честь, недоторканність приватного та сімейного життя тощо.

У літературі [7] підкреслюється, що ці законопроекти, окрім безпосереднього впливу на свободу вираження поглядів і діяльність медіа, формують рамку для подальшого врегулювання сімейних правовідносин у майбутній книзі 7 «Сімейне право», оскільки визначають загальні стандарти захисту честі, гідності, приватності, репутації та інформаційної автономії особи. Матеріали круглого столу «Розвиток сімейного законодавства України в умовах оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України» (Київ, 04.06.2024 р.) фактично сформували доктринальну платформу для розуміння місця сімейного законодавства в структурі оновленого ЦК [7].

О. М. Пономаренко [3] відмічає, що визнання договірних регулювань принципом сімейного права (ст. 9 СК) ознаменувало поворот до приватноправового розуміння сімейних відносин; включення сімейного законодавства до складу ЦК зумовить відмову від субсидіарного застосування цивільного законодавства та забезпечить пряме поширення загальних положень книги 1 ЦК і загальної частини зобов'язального права на сімейні договори; оновлене сімейне законодавство має містити загальну частину про сімейний договір (легальне визначення, ознаки, порядок зміни й розірвання, наслідки), а також деталізовані нормативні конструкції окремих видів сімейних договорів.

Ці висновки свідчать, що зміна системного місця сімейного законодавства (інкорпорація до ЦК) є не лише техніко-юридичним, а й концептуальним кроком: сімейний договір має бути повноцінним видом приватноправового договору, а не «винятком» із публічно-правового підходу до сімейних відносин.

Л. В. Красицька [2] доводить, що моделювання майбутнього сімейного законодавства неможливе без урахування офіційної Концепції оновлення ЦК, яка передбачає окрему книгу 7. Сімейні відносини, на її думку, мають розглядатися як приватноправові за своєю сутністю, а специфіка їх регулювання забезпечується не відокремленням від цивільного права, а набором спеціальних принципів і засобів захисту в межах єдиного кодифікованого акту.

Є. О. Харитонов [8] наголошує на євроінтеграційному вимірі цієї проблематики: консолідація приватноправового регулювання у ЦК, включно з сімейним правом, відповідає моделі провідних континентальних правопорядків, де сімейне право або є частиною цивільних кодексів, або ж максимально узгоджене з їх конструкціями.

Воєнний стан та тривала збройна агресія РФ проти України поставили сімейне законодавство у фокус рекодифікаційних змін. У наукових працях [7, 12] акцентується, зокрема, на таких проблемних блоках: розірвання шлюбу й аліментні зобов'язання в умовах воєнного стану; визначення місця проживання дітей, які перемістилися за кордон; усиновлення та інші форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у ситуації масової міграції; правовий статус дитини як «дитини війни»; цифрові права дітей, їхня інформаційна безпека й захист зображення (image rights) в інтернет-просторі.

Узагальнення цих викликів у межах рекодифікації означає, що майбутня книга 7 ЦК має бути не лише «перенесенням» норм чинного СК, а й: системною відповіддю на нові види сімейних відносин (у тому числі транснаціональних, цифровізованих, заснованих на новітніх репро-

дуктивних технологіях); механізмом посилення гарантій прав дитини й інших уразливих учасників сімейних відносин відповідно до стандартів Конвенції ООН про права дитини та практики ЄСПЛ; інструментом інтеграції воєнних та поствоєнних реалій (особливості усиновлення за участю дипломатичних установ, регулювання батьківського кіднепінгу, збереження сімейних зв'язків під час вимушеного переселення тощо).

Таким чином, війна робить реконфігурацію місця сімейного законодавства питанням не лише техніки кодифікації, а й елементом переходу до нової моделі «соціально відповідального приватного права», орієнтованого на захист людської гідності в умовах екзистенційної загрози.

На підставі аналізу Концепції оновлення ЦК, проєктів законів № 14056 та № 14057, а також сучасних доктринальних позицій можна виокремити три можливі моделі розміщення сімейного законодавства в структурі рекодифікованого ЦК: 1) інкорпораційно-транзитивна модель (СК зберігає чинність протягом перехідного періоду; основні загальні положення про сімейні відносини, сімейні договори та захист сімейних прав поступово інтегруються до книги 7 ЦК; здійснюється поетапна гармонізація термінології, дефініцій, загальних принципів (гідність, автономія волі, найкращі інтереси дитини, гендерна рівність) між ЦК та СК; наприкінці перехідного періоду СК скасовується, а сімейне законодавство існує у вигляді підгалузі в межах ЦК[10]); 2) інтеграційно-консолідаційна модель (одразу ухвалюється нова книга 7 ЦК, яка містить повну системну регламентацію сімейних правовідносин (з детальним інституційним поділом на шлюбні, батьківські, договірні, усиновлення та влаштування дітей тощо); СК скасовується в момент набрання чинності новою редакцією ЦК; «зовнішні» сімейні закони (наприклад, окремі акти щодо репродуктивних технологій, опіки, піклування) або інтегруються до книги 7, або набувають характеру спеціальних законів приватного права, що відсилають до загальних положень ЦК; 3) гібридна модель з частковим збереженням СК (книга 7 ЦК містить базові засади сімейних правовідносин, їхні принципи та загальні положення (суб'єкти, об'єкти, загальні способи захисту, сімейні договори); СК зберігається як спеціальний кодифікований акт, що деталізує окремі інститути (наприклад, усиновлення, влаштування дітей-сиріт, деякі аспекти опіки й піклування), але при цьому системно відсилає до ЦК).

Проаналізувавши існуючі позиції слід відмітити перевагу інтеграційно-консолідаційної моделі у науково-практичному вітчизняному середовищі, яка забезпечує: уніфікацію приватноправової термінології та принципів; спрощення правозастосування (усунення необхідності постійного субсидіарного застосування ЦК до сімейних відносин); посилення євроінтеграційного вектору за рахунок наближення до моделей кодифікації приватного права в державах – членах ЄС.

Водночас, у науковій літературі й громадських обговореннях підкреслюється ризик «розчинення» сімейних цінностей у загальній цивілістиці та загроза формального, «договірного» підходу до сімейних відносин, що може послабити охорону інституту сім'ї та прав дитини. Ці застереження прямо пов'язуються з критикою деяких положень законопроєктів № 14056 і № 14057 та необхідністю чітко закріпити у книзі 7 аксіологічні орієнтири сімейного права: пріоритет найкращих інтересів дитини, захист вразливих суб'єктів, недопустимість «комерціалізації» сімейних зв'язків, баланс між свободою договору та імперативним захистом [3, с. 357; 13; 14].

Рекодифікація цивільного законодавства України структурно й концептуально неможлива без переосмислення місця сімейного законодавства. Офіційна Концепція оновлення ЦК та сучасні законопроєкти № 14056, № 14057 формують передумови для інкорпорації сімейного права до ЦК у вигляді окремої книги 7 «Сімейне право».

Наукові дослідження демонструють конвергенцію доктринальних підходів у бік визнання сімейних відносин приватноправовими за своєю сутністю, а сімейного законодавства – складовою частиною системи цивільного законодавства, хоча й зі збереженням власних спеціальних принципів, методів і засобів захисту.

Умови воєнного стану, масове переміщення населення, зростання кількості сімейних конфліктів і необхідність належного захисту прав дітей роблять системну модернізацію сімейного законодавства одним із центральних вимірів рекодифікації. Майбутня книга 7 ЦК повинна об'єднати класичні сімейні інститути з новими правовими феноменами (цифрові права дітей, сімейні договори, новітні репродуктивні технології, транскордонні сімейні відносини).

Оптимальною видається інтеграційно-консолідаційна модель розміщення сімейного законодавства в структурі ЦК, яка: забезпечує єдність приватного права та послідовне застосування загальних положень ЦК до сімейних правовідносин; підвищує передбачуваність і ефективність правозастосування; узгоджується з європейськими тенденціями кодифікації приватного права. Водночас реалізація цієї моделі можлива лише за умови чіткого нормативного закріплення спеціальних сімейно-правових принципів та запровадження ефективних механізмів захисту прав дитини, осіб з уразливим статусом і самого інституту сім'ї.

Місце сімейного законодавства в структурі рекодифікації цивільного законодавства України слід розглядати як «тест на здатність» вітчизняної цивілістики поєднати євроінтеграційні стандарти приватного права з конституційною вимогою охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (ч. 3 ст. 51 Конституції України) у контексті збройної агресії та поствоєнного відновлення. Саме від успішності цього поєднання залежить, чи стане новий ЦК не лише технічно вдосконалим актом, а й ціннісним фундаментом для відновлення й розвитку українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с. Офіц. публік.: База документів ВРУ. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/76363.pdf>. (дата звернення: 10.11.2025)
2. Красицька Л.В. Концептуальні аспекти прогнозування розвитку сімейного законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 1. № 91. С. 353–358. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/343507>. (дата звернення: 10.11.2025)
3. Пономаренко О.М. Тенденції розвитку законодавства у сфері договірної регулювання сімейних відносин в контексті оновлення Цивільного кодексу України. *Розвиток сімейного законодавства України в умовах оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України*: збірник матеріалів Круглого столу (м. Київ, 4 червня 2024 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. С. 42–45. (дата звернення: 15.11.2025)
4. Ватрас В.А. Джерела сімейного права: проблеми теорії та практики: монографія. Хмельницький: вид-во ТОВ «Поліграфіст – 3», 2020. 824с.
5. Менджул М. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування): монографія. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. 420 с.
6. Труба В.І. Вплив практики ЄСПЛ на розвиток сімейного законодавства України. *Десяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васильовського*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 травня 2021 р.). Одеса: Фенікс, 2021. С. 32–39.

7. Розвиток сімейного законодавства України в умовах оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України : круглий стіл, м. Київ, 4 червня 2024 року : збірник матеріалів / Ін-т правотворчості та наук.-прав. експертиз НАН України ; редкол. А. Б. Гриняк, Л. В. Красицька ; відп. ред. Л. В. Красицька. Одеса : Юридика, 2024. 123 с. URL: <https://odnb.odessa.ua/vnn/book/19256>. (дата звернення: 15.11.2025)
8. Харитонов Є.О. Сімейний кодекс України: перспективи на тлі євроінтеграційних процесів. *Сімейне право України в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали круг. столу (м. Одеса, 8 квіт. 2024 р.) [Електронне видання] / укл.: О. І. Сафончик, О. В. Шамота ; за заг. ред.: Є. О. Харитонova, О. І. Сафончик. Одеса : Фенікс, 2024. 150 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cf69f357-3295-4d48-977b-f0c869c1201e/content>. (дата звернення: 18.11.2025)
9. Сімейний кодекс України : Кодекс України; Закон від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14>. (дата звернення: 18.11.2025)
10. Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої № 14056 від 21.09.2025 р.. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356>. (дата звернення: 18.11.2025)
11. Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої № 14057 від 21.09.2025 р.. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57355>. (дата звернення: 18.11.2025)
12. Сімейне право України в контексті євроінтеграційних процесів : матеріали круг. столу (м. Одеса, 8 квіт. 2024 р.) [Електронне видання] / укл.: О. І. Сафончик, О. В. Шамота ; за заг. ред.: Є. О. Харитонova, О. І. Сафончик. Одеса : Фенікс, 2024. 150 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cf69f357-3295-4d48-977b-f0c869c1201e/content>. (дата звернення: 18.11.2025)
13. Храпач О. Спроба зламати фундаментальні основи взаємодії людей: загрози рекодифікації Цивільного кодексу України. *Кабінет експертів «Всі разом!»*, 24.10.2025. URL: <https://vsirazom.ua/cabinet/sproba-zlamaty-fundamentalni-osnovy-vzaiemodii-liudey-zahrozy-rekodyfikatsii-tsyvilnoho-kodeksu-ukrainy/> (дата звернення: 18.11.2025)
14. Розкладай І. Рекодифікація Цивільного кодексу: зрада, перемога чи «не всьотакоднозначно»? *Центр демократії та верховенства права (CEDEM)*, 29.09.2025. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/rekodyfikatsiya-tsyvilnogo-kodeksu/> (дата звернення: 18.11.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025